

КОГУТ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕКСАНДРІВНА

кандидат психологічних наук, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблемних питань правоохоронної діяльності (Донецький юридичний інститут МВС України), м. Кривий Ріг

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ СКЛАДОВИХ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВДИВИХ ПОКАЗАНЬ У ПРОЦЕСІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ

Статтю присвячено науково-практичному дослідженню розвитку навичок визначення правдивих показань у процесі проведення умовно-створених слідчих дій майбутніми фахівцями Національної поліції України, зокрема, курсантами Донецького юридичного інституту МВС України. На основі теоретичного аналізу обраної для дослідження теми застосовано структурний аналіз психологічних складових з метою отримання правдивих показань у процесі проведення слідчих дій.

Ключові слова: *процес проведення слідчих дій, криміналістична версія, психологічний тренінг, критичне мислення, інформаційно-комунікативний психотип особистості, рефлексивне мислення, логіко-інформаційна структура слідчої дії.*

Постановка проблеми. Під час проведення психологічних тренінгів із курсантами Донецького юридичного інституту МВС України на предмет визначення того, хто надає правдиві показання в умовно створеному процесі проведення слідчих дій, ми знову переконуємося у необхідності набуття таких психологічних навичок, як вміння виявляти тих, хто вводить в оману; критичне сприйняття інформації за для досягнення успішного результату; вміння покладатися на інших учасників слідчої ситуації в процесі слідчих дій, виявляти важливу інформацію, вміння організувати процес збору інформації від учасників скоєння злочину; вміння налагодити контакт із допитуваним; вміння зчитувати інформацію, яка підтверджує правдивість показань; застосування власних пізнавально-комунікативних доміант сприйняття інформаційної дійсності та вміння їх застосовувати на практиці; розвинуте рефлексивне мислення; вміння визначати та наслідувати чіткі принципи логіко-інформаційної структури слідчої дії тощо. Отже, актуальним питанням є розробка та апробація психологічного тренінгу для розвитку зазначених вище знань та вмінь, на основі яких формуються важливі професійно-особистісні властивості майбутнього слідчого.

У контексті нашого дослідження є важливим виокремлення різних напрямів дослідження та виявлення ще малодосліджених аспектів з

обраної проблематики. Психологічні особливості допиту підозрюваного під час досудового слідства (В.Г. Озар, О.В. Ряшко, А.М. Столяренко, В.Ю. Шепітько), які вже дослідили деякі питання в обраній нами темі, такі як: постановка викривальних запитань, викриття неправдивих показань, зважене й послідовне переконування як метод допиту підозрюваного, запитання слідчого можуть бути уточнювальні, нагадувальні, доповнювальні, контрольні; застосування форсованого темпу спілкування під час допиту, раптове пред'явлення фактів допиту). Інформаційна сутність допиту (інформація, що йде від слідчого, від допитуваного, від інших). Застосування паралінгвізмів у процесі допиту: міміки, звуки, рухи тіла, дистанцію, емоційне забарвлення мови (Н.І. Смірнова) та способи пред'явлення доказів. Тактика допиту свідка (А.Р. Антощак, Ю.П. Аленін, П.В. Цимбал, В.Ю. Шепітько). Визначення мотиву свідчень: з якою метою допитуваний скриває правдиві показання (В.О. Коновалов). Невербальні методи діагностики неправдивих показань (Є.В. Пряхін, Н.І. Когут). Попри значну кількість досліджень та напрямів ще недостатньо розробленою є дана проблема. Зокрема, такий аспект як психологічні особливості інформаційно-енергетичного метаболізму, що вказує на типові ознаки орієнтації в розпізнанні істини конкретним особистістю з конкретним типажем (визначеним за А. Аугюстінавічуте).

У дослідженні автор ставить **мету** виокремити психологічні складові елементи для розробки тренінгу з розвитку навичок отримання правдивих показань у процесі проведення слідчих дій. **Завдання статті:** провести теоретичний аналіз обраної теми дослідження, визначити та проаналізувати значущість застосування психологічних знань у структурі слідчої діяльності.

Спираючись на теоретичний аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковане розв'язання даної проблеми, автор виокремлює ще не вирішені аспекти, зокрема розробку психопрактик для розвитку зазначених вище навичок. **Об'єктом дослідження** є психологічний аспект проведення процесу слідчих дій. **Предметом** дослідження є структурні психологічні складові системи виявлення омани у процесі проведення слідчих дій. **Робочою гіпотезою** є наступне ствердження: застосування особистісного фактору в процесі допиту є важливим елементом для виявлення правдивих показань.

Слідчі ситуації – ситуації, у яких інтереси слідчого й учасників процесу розслідування не співпадають і потребують додаткової інформації для прийняття рішення, зокрема, коли обвинувачений прагне приховати сліди злочину [1]. **Методика:** учасники тренінгу обирають слідчого; тих,

хто вводить в оману, та тих, хто надає правдиві показання; слідчий виходить із кімнати, один із учасників приховує предмет, який необхідно відшукати, користуючись показаннями учасників тренінгу; учасники можуть надавати тільки відповідь «тепло», «холодно» та модифікації цих прикметників, відповідно до того, як у процесі розкриття діє слідчий – якщо близько до предмета, то учасники, які надають правдиві показання, кажуть «тепло» або «гаряче»; якщо учасник має надавати за правилами гри неправдиві показання, він говорить, що «холодно». Метою гри є знайти предмет (розкрити злочин).

Розкриття злочину – це процес встановлення об'єктивної істини у справі, який здійснюють на основі загальних положень теорії пізнання. Закономірності механізму виникнення інформації про злочин і його учасників, збирання, дослідження і використання доказів та попередження злочинів вивчає наука криміналістика. Але деякі специфічні сторони злочинної діяльності досліджує психологія. Із психології криміналістика черпає тактичні засоби і прийоми збирання й дослідження доказів, методи для розробки прийомів допиту, для формування окремих методик, теорії спілкування на досудовому слідстві, вчення про навички, методи розпізнавання інсценування, способи вчинення злочинів, детектування емоційного стану допитуваного, а також методи отримання і перевірки вербальної (словесної) інформації [4] тощо.

Під час розслідування слідчі застосовують вчення про криміналістичну версію, яка формується на початковому етапі слідчих дій. **Версія** – це обґрунтоване припущення щодо наявності й обставин розслідуваної події, щодо дій конкретних осіб і наявності в цих діях складу певного злочину. Найбільш поінформованими щодо злочинної діяльності обвинувачених бувають їхні родичі, колеги по службі та інші близькі до них особи. Зацікавленість зазначених осіб у виправданні злочинців від обвинувачення вимагає ретельного вивчення особи допитуваного та використання **доказів, спрямованих на викриття неправдивих показань. Тактичними прийомами викриття неправдивих показань** можуть бути: максимальна деталізація показань про обставини, що пов'язані з установленими слідством фактами; обвинуваченим пред'являють ретельно перевірені докази, що спростовують їхні неправдиві доводи під час допиту.

Допит – це процесуальна дія, яка являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, та спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення

для встановлення істини щодо справи. Проведення допиту вимагає від слідчого високої загальної та професійної культури, глибокого знання психології людини. Мета допиту полягає в отриманні повних та об'єктивно відображуючих дійсність показань. Ці показання є джерелом доказів, а фактичні дані, які в них містяться, – доказами.

На основі теоретичного аналізу досліджуваної теми в юриспруденції можна виокремити основні структурні складові процесу слідчих дій, які пов'язані з психологічним аспектом підготовки слідчого. **Особливості судово-психологічної експертизи:** визначити характер і ступінь відхилень в осіб, показання яких використовуються як джерела доказів у кримінальному судочинстві, і у зв'язку з цим потребують критичної оцінки та визначення рівня їхньої достовірності [1]. **Структура слідчої діяльності:** слідчий – тактичне рішення – результат [1]. **Стадії тактичного забезпечення** – на першій стадії слідчий планує тактику розслідування, методи та засоби використання тактичних задумів; на другій стадії формується первинна загальна модель розслідуваної події, яка слугує інструментом розшуку джерел доказової інформації; на третій стадії проводиться детальне дослідження шляхом опитування очевидців, родичів та ін.; на четвертій стадії виконуються процесуально-посвідчуючі завдання [1]. **Особливості збору особових доказів** інформації: оперативним шляхом, із дотриманням конспірації, з перевіркою достовірності та надійності інформації. Встановлення конкретної людини, яка скоїла злочин, її форми зовнішнього самовираження (поведінку, властивості, відображуючи які за зовнішніми обставинами є можливою ідентифікація суб'єкта); акти виникнення інформації про події і об'єкт злочину, суб'єктивний аспект – мотив, мета, винуватість злочинця; процес відображення інформації про злочин слідчим (залежить від повноти відображення; джерел, допустимих законом; носить ситуаційний характер).

З огляду на зазначене вище, співробітники НДЛ ПППД ДЮОі МВС України проводять тренінги з курсантами факультету № 1 (факультет підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України) на тему: «Істина чи омана». Курсанти пізнають **власні способи встановлення істини:** на основі логічного мислення, на основі емоційного сприйняття, за допомогою спостереження за зовнішніми проявами особистості чи інтуїтивно. Від природи у кожної людини існують яскраво виражені домінуючі пізнавальні характеристики, які і є більш успішними для виявлення правдивої інформації.

Учасники тренінгу вчаться застосовувати **різні види інформації**, які знадобляться їм у майбутній професійній діяльності: комунікабельно-

забезпечувальну (використовують для забезпечення успішного проведення допиту та встановлення психологічного контакту з допитуваним); субстанціональну (спрямовану на з'ясування основних відомостей щодо справи, що відбивається у постановці запитань, які визначаються предметом допиту); спонукаючу (використовується у разі, якщо допитуваний забув важливі для справи обставини або відмовився від їхнього викладу); викриваючу (покликану викрити неправдиві дані в показаннях допитуваного); коригуючу (дозволяє уточнити показання або виявити та усунути викривлення, які є наслідком добросовісної помилки свідка або обвинуваченого). Курсанти вчать розпізнавати правдивість змісту інформації за жестами, рухами тіла, за мімікою обличчя, за поглядом, за психофізіологічними реакціями тощо.

Під час допиту свідків (потерпілих) або обвинувачених (підозрюваних) у їхніх показаннях можливі перекручення, які є наслідком свідомої неправди. Попередження, виявлення та усунення таких перекручень – важливі завдання слідчого у ході допиту. У **вивченні особи допитуваного** істотну допомогу слідчому може надати фахівець-психолог.

Дослідження типових ситуацій допиту дозволили науковцям встановити такі види показань, як повідомлення правдивих показань, добросовісна помилка допитуваного, суперечності у показаннях допитуваного, повідомлення неправдивих показань, відмова від давання показань. У спеціально створених тренінгових умовах курсанти навчаються встановлювати психологічний контакт із допитуваним, обирати найефективніші прийоми, оцінювати одержані показання, вивчають психологічні особливості особи допитуваного, що є важливими психологічними навичками, які застосовуються на допиті слідчими, спонукати допитуваного до дачі показань, уточнювати свідчення й усувати в них суперечності, актуалізувати забуту в пам'яті допитуваного інформацію, викривати неправду, усувати перекручення за добросовісної помилки допитуваного. Слідчий повинен враховувати індивідуально-типологічні особливості, типологічні якості, психічний стан допитуваного на момент допиту та його життєвий досвід та ін.

Правдиві показання мають порівняно більшу кількість суто особистих, емоційних моментів, посилянь, вказівок на переживання. Головним джерелом інформації для партнера є тіло. **Спостережливість за поведінкою обвинуваченого та свідка і його психофізіологічними реакціями** також є важливим умінням для викриття неправдивої інформації у процесі допиту. Учасники тренінгу виявляють специфічні сигнали неправди у показаннях допитуваних, спостерігають за обмовками,

зіставляють показання з різними даними інших учасників. Застосування системи тактичних прийомів також допомагає в ході допиту отримати правдиві показання. Найбільш інформативною під час передачі правдивої інформації є експресія обличчя, і найменш інформативною – під час фальшивої інформації. Якщо людина хоче приховати свої переживання або наміри, її обличчя стає малоінформативним, міміка добре контролюється. По вираженню обличчя можна зрозуміти наміри людини. Якщо під час спілкування людина займає активно-жорстку позицію, то вона зазвичай дивиться в обличчя, прямо в очі, широко відкриваючи очі, губи твердо стиснуті, брови нахмурені, часто вона говорить скрізь зуби, майже не рухаючи губами. Міміка – це скорочення різних м'язів обличчя для вираження своїх переживань і відношення до чогось або до когось. Розуміння станів співбесідника надає можливість зрозуміти його наміри. Міміка є проявом експресії, емоцій, які контролюються правою півкулею, саме тому приховати міміку на лівій частині обличчя важче. Якщо позитивні емоції краще спостерігаються на обох частинах обличчя, то негативні – краще визначати на лівій частині. Губи та очі найбільш експресивні (Ільїн).

Комунікативний аспект слідчої ситуації відображається у вимірі «Я – світ інших людей». Мова відіграє найважливішу роль у розвитку особистості (Дж. Бруно), інша людина слугує мотивом спілкування (О. М. Леонт'єв). На думку М. Лісіної, спілкування необхідне для того, щоб пізнати себе та оцінити себе через іншого та за його допомогою. За такого підходу стає зрозумілим, що особистість – інобуття – буття в іншій людині, яке залишає слід в іншій людині. К. Г. Юнг описав **базові дихотомії комунікативної складової**, що створені природою, а проявляються та усвідомлюються у міжособистісних стосунках. Процес розкриття істини базується на вроджених функціях:

– екстравертивна та інтровертивна настанови вказують на різні форми відношення до об'єкта: інтроверти орієнтовані на суб'єкт, пізнаючи світ інших через власний внутрішній світ, – усвідомлення того сліду, що залишає інший через власні переживання, власні ідеали; екстраверти орієнтуються на те, як прийнято у суспільстві; це типові настанови, що являють собою процеси адаптації з біологічної точки зору; два способи адаптації – це два різні шляхи до успіху (інтроверт монополює досягання успіху, а екстраверт – завдяки численным стосункам з іншими);

– інтуїція та відчуття у сприйнятті світу пов'язані з орієнтацією на світ духовний, який людина пізнає через інтуїтивні здогадки, або матеріальний, що дано людині пізнати через відчуття;

– мислення та почуття у сприйнятті світу вказують на орієнтацію в судженнях особистості: на факти чи на переживання;

– раціональність та ірраціональність (мисленнєвий та почуттєвий типи К. Юнг назвав раціональними, а інтуїтивний та чуттєвий – ірраціональними).

Істерична брехня властива людині з надмірно вираженими екстравертивними настановами, які спонукають її до втрати рівноваги між свідомим і несвідомим та сприяють формуванню істеричного стану (надмірна демонстративність, егоцентризм, хвороблива фантазія, істерична брехня).

Результати дослідження. Отже, на основі теоретичного аналізу автором виокремлено такі психологічно-професійні складові елементи психотипу особистості слідчого, необхідні для успішного процесу розкриття злочину, як: навички розпізнавання правдивих показань, уміння будувати логіко-інформаційну структуру слідчих дій, визначати психотипи опитуваного, налагоджувати контакт із допитуваним, організовувати процес проведення слідчих дій, визначати власні шляхи розпізнавання істини, розуміти слідчу ситуацію, уміння будувати алгоритм розкриття злочину, будувати слідчу версію, уміння збирати докази, спрямовані на викриття неправдивих показань, знання тактичних прийомів викриття неправдивих показань, вивчення особи допитуваного, уміння організовувати допит, знати структуру слідчої діяльності (слідчий – тактичне рішення – результат), визначати стадії тактичного забезпечення, застосовувати власні способи встановлення істини, спостерігати за поведінкою обвинуваченого та свідка і його психофізіологічними реакціями. На основі визначених структурних компонентів розроблено та вдало апробовано психологічний тренінг «Правда чи омана».

Список використаних джерел

1. Кофанов А. В., Кофанова О. С. Криміналістика : посібник для підготовки іспитів. Київ : ФОП, 2011. 248 с.
2. Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Кузьмічов Я.В. та ін. Криміналістика : питання і відповіді : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 280 с.
3. Криміналістика: учебник для вузов / под ред. Р.С. Белкина. Москва : Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1999. 990 с.
4. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві. Чернівці : Рута, 2005. 152 с.
5. Настільна книга слідчого : практичний посібник / Ю. І. Руснака. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 446 с.
6. Озар В. Особа потерпілого від катування як елемент криміналістичної характеристики злочину / В. Озар // Jurnalul juridic national: teorie și practică. – 2015. – Martie № 2 (2). – С. 148–150.

7. Психологія слідчої діяльності : навчальний посібник / за заг. ред. Л. І. Казміренко. Київ : Правова єдність, 2009. 200 с.
8. Ряшко О.В. Психологічні особливості допиту підозрюваного під час досудового слідства. Інформаційний ресурс : <http://radnuk.info/statti/556-protses/15092-2011-01-21-05-53-45.html>
9. Шепітько В. Ю. Психологія судової діяльності : навч. посібник. – Харків : Право, 2006. 160 с.
10. Юридична психологія : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і фак. / за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. – Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 1999. 352 с.

Козут А.А.

Теоретический анализ психологических составляющих определения правдивых показаний в процессе проведения следственных действий

На основе теоретического анализа автором выделены психологические профессиональные составляющие личности следователя, необходимые для успешного процесса раскрытия преступления, в частности, связанные с разоблачением ложных показаний участников следственных действий. Студенты в игровой форме учатся раскрывать преступление, строить следственную версию, приобретают навыки сбора доказательств, направленных на разоблачение ложных показаний. На основе выделенных структурных компонентов разработан и успешно апробирован психологический тренинг «Правда ли заблуждение».

Ключевые слова: процесс проведения следственных действий, криминалистическая версия, психологический тренинг, критическое мышление, информационно-коммуникативный психотип личности, рефлексивное мышление, логико-информационная структура следственного действия.

Kohut Aleksandra Aleksandrovna

Theoretical analysis of psychological compositions definition of legal measures in the process of consequential action

The article is devoted to the scientific and practical study of the development of the skills of determining the true testimony in the process of conducting conditionally created investigative actions by future specialists of the National Police of Ukraine, in particular, the cadets of the Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. On the basis of the theoretical analysis of the chosen topic for research, a systematic analysis of psychological components was used to obtain true evidence in the course of conducting investigative actions.

On the basis of theoretical analysis, the author determines the psychologically professional components of the investigator, necessary for the successful disclosure of the crime, in particular, with respect to the disclosure of false testimonies of participants in investigative actions. Students in game form are trained to detect a crime, compile an investigative version, acquire skills for gathering evidence aimed at exposing false testimony. Based on the selected structural components, psychological training was developed and successfully tested "This is really wrong".

Key words: *process of carrying out of investigative actions, forensic version, psychological training, critical thinking, informational and communicative personality psychotype, reflexive thinking, logic-information structure of investigative action.*